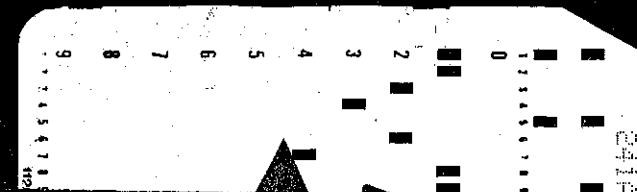

לקט מרגליות

(למחברת מרגליות וזאתה שיהיה לה דיסקון ואם יש)

מאת
גרשם שלום

הוצאת שוקן / תל אביב 1970

הספרייה הלאומית
A 1207

שלום, גרשם,
לקט מרגליות :

1835090-70

IRI

לקט מרגליות

(להערכת הסניגוריה החדשה על ר' יונתן אייבשיץ)

מאת

גרשם / שלום

הוצאת שוקן / תל-אביב תש"א

(5) 41A1207

א

זה שמונה שנים שאני עוסק בשאלת יחסיו של ר' יונתן אייבשיץ לתנועה השבתאית. החלתי לבדוק בעצמי את כל סבך המחלוקת שמסביב לפרשה גדולה וכאובה זו. קראתי דברי קטרוג ודברי סניגוריה וחתרתי למצוא יסוד מוצק של אמת במערבולת של טענות ומענות, של לזות שפתים ולשון הרע, של פלפולים עקומים, של למדנות חריפה ושל עמדהארצות מתגנדרת. החילוחי להבין שעדיין לא נאמרה המלה האחרונה. משכתי את עצמי וגם חוקרים צעירים מבין תלמידי להכנס בעובי הקורה הזאת. לאט לאט נתבהרו ענני הפטפוטים והסלופים משני הצדדים, שהיו מכסים ומערפלים על האמת. לא מהרתי לסכם את הדברים בדפוס, שכן אין דבר זה מדרכי מאז ומתמיד, אבל כאשר כתבתי את מסתי, "מצוה הבאה בעברה" (כנסת ב', תרצ"ז) ונסיתי לברר שם את מהותה של השבתאות לזרמיה השונים, הבעתי את דעתי בקצור ואמרתי, "לא אוכל להסתיר את דעתי הברורה שהעיון בכל ספרי הפולמוס שיצאו בשעת מריבה זו ועוד יותר העיון בכתבי הקבלה שלו (דהיינו של ר' יונתן) הביאוני אליה: שאכן היה האיש הזה שבתאי ובנידון זה צדקו ר' יעקב עמדין וההיסטוריון גריץ".

אמרתי שצדקו ביחס לעובדה שר' יונתן אייבשיץ, גאון התורה והפלפול, היה שבתאי בסתר לבבו. לא אמרתי שצדקו ביחס לשאר דברים, כגון: הערכה העובדה הזו, הבנת התנועה השבתאית וחסידיה, אופיים האישי והמוסרי של המתקיפים והמתגוננים. אפשר להניח שר' יעקב עמדין היה אדם חולני או אפילו משחת (כפי שנמצאו טוענים) — ובכל זאת צדק ביחס לעובדות. אפשר להניח שהיו נמוקים אישיים להתנגדותו לר' יונתן — ובכל זאת צדק ביחס לעובדות. אפשר שסילף וזייף עובדות ברחיחת הפולמוס — ובכל זאת צדק ביחס לעובדות אחרות, לעובדות היסודיות. זו האי בעיה של בקורת היסטורית שאיננה פוסלת הכל ואינה מטהרת הכל, אלא מבררת את הפרטים עד כמה שהם ניתנים לבירור, פוסלת פה ומטהרת שם. אוכל להעיד עלי שמצאתי הרבה דברי הבל בספרי הקטרוג על ר' יונתן ושמצאתי כמה דברי טעם בספרי הסניגוריה, אלא שנתברר לי שבעיקר הענין — כגון באופיים השבתאי של הקמיעות שר' יונתן נתן במיץ ובהמבורג — צדקו המקטרגים ולא צדקו הסניגורים שהפכו מר למתוק ומתוק למר. והנה הופיע ספר — לדאבוני ספר חסר ערך מעיקרו — של רב צעיר באמריקה, ד"ר מורטימר כהן, ובו ביוגרפיה "פסיכואנליטית" של ר' יעקב עמדין

והסברה „מטריאליסטית“ של הריב הגדול וכל זה אגב הצדקה גמורה ומוחלטת של ר' יונתן. כתבתי בקורת מפורטת על ספר זה ב„קריית ספר“ שנה ט"ז (ת"ש). עשרים עמודים באותיות ועירות וחמשה עשר מהם מוקדשים לבירור נקודות אחדות בשאלת שבתאותו של ר' יונתן. הכנסתי כאן מקצת מחקירותי בפרשה זו והוספתי עוד שתי נקודות שנראו לי מעניינות וחשובות במאמר קטן ברבעון „ציון“ שנה ששית, חוברת א'. הבעתי את דעתי בזהירות, מבלי „לפגוע“ ב„כבוד“, אבל באופן ברור. הרי אני נבדל מאד מכל הסניגורים והקטיגורים שקדמוני במה שאני רואה כל פגם בעצם נטיותיהם השבתאיות של כמה וכמה רבנים מגדולי ישראל, ואדרבה, אני מנסה להבין מה קרה כאן באמת ולמה זה נמשכו גדולים ותסידים לסבכי הנפש של השבתאות. חשבתי בתומי שכבר הגיעה השעה — לאחר מאתים שנה! — שנדבר על השבתאות בקצת יתר הבנה, שנבקע עובדות שנשתכחו או שנתערפלו מבלי לשאול ראשונה אם „נעימות“ הן לנו, ושמותר אפילו לשער השערה על המתהווה בעמקי נפשם של מאמיני שבתי צבי בדורות הללו.

חשבתי — וטעיתי. „נטורי קרתא“ שומרים בעיר. אמנם החומה פרוצה זה כבר וניתן פתחון פה למבקרים, ל„חפשים“ ולשאר שטנים שפגיעתם רעה, אבל „לפגוע“ ב„גאון ישראל וקדושו רבינו יהונתן אייבשיץ זכרוננו לברכה“ — הייתכן? הוי שומו שמים! הלב מתכווץ מכאב והיד כותבת בחריצות ושבע שבע ניתכים על ראשי מאמרי ה„סניגוריה“, חוברות המרימות קול צעקה גדולה ומרה על „הקטיגוריה שנתחדשה“ ודברי פלסתר של סתם עמיהאראץ המתעברים על ריב לא להם והמתרברים בעתונים ובשבועונים להגדיל תורה ולהאדיר. „ועתה נגינתם הייתי ואחי להם למלה, תעבוני רחוקו מני ומפני לא חשכו רק“. ואחד מן הכותבים הללו התותם יצחק ורפל מלאה נפשו תהלה על מאמר עצמו ולא נזהר דעתו עד שהלך והדפיסו פעם שניה, ליתר גילוי חכמתו.

אודה שלא רציתי לענות על כל ה„ספרות“ הזאת. דברי נכתבו בשביל חוקרי ההיסטוריה ואנשי מדע היודעים להעריך טענות ומענות, וניכרים דברי אמת. אמרתי: אם יש לחכם פלוני או לרב אלמוני ענין לזרוק אבק בעיני עמיהאראץ — מה לי ולצרה הזאת? מי שאינו חפץ להאמין שגאון גדול כר' יונתן נמשך בסתר אחרי השבתאים מפני שדבר זה אינו לפי רוחו — גם אלף הוכחות לא תאמרנה לו כלום וכל תירוץ מצחיק וכל דוחק נפתל ינעמו לו. על פי הכלל הגדול „כי לא יוכל להיות מה שאסור להיות“, אמרו לי: בכל זאת ובכל זאת! עת לחשות ועת לדבר. לבסוף הסכמתי בלבי להשיב חורפי דבר. אך לא אעסוק בסתם מפטפטים אלא ב„ראש המדברים“, ומחכמתו תקישו על שאר הכותבים.

מר ראובן מרגליות מתל אביב הוציא לפני חודש חוברת קטנה ובה שני מאמרים: א) סיבת התנגדותו של רבינו יעקב מעמדין לרבינו יהונתן אייבשיץ; ב) להקטיגוריה שנתחדשה. למאמר הראשון התופש שני שלישי החוברת אין כל חשיבות לעצם השאלה האם היה ר' יונתן שבתאי או לא; המחבר משער השערה שהגאון יעב"ץ (ר' יעקב עמדין) ירש את ההתנגדות לר' יונתן מאביו החכם צבי שר' יונתן הצעיר התנגד לאחד מפסקי הדין שלו. הדברים רופפים מאד, אבל אין זה מן הנמנעות שלריב מסביב לאיזה פסק דין בהלכות טריפות היה חלקימה בהכנתו הנפשית של הרב יעב"ץ לקראת הריב הגדול. אין לי כל ענין בשאלה מדוע יצא הרב הזה נגד ר' יונתן אלא בשאלה אם הוא צדק בעיקר טענתו. אני מוכן לגמרי להניח שנימוקיו לו היו טהורים במאה אחוז, אני מוכן לשער כל מיני השערות, אבל איני מוכן לפסול את הטענות לעצם הענין בשל שאלת הנימוקים (שכנראה היו מורכבים מאד ולא מעור אחד). כל זה כבר כתוב מפורש במאמר הבקורת שלי הנזכר למעלה. אם מפני נשמתו החולנית מבחינה מינית, כדעת המחבר האמריקני הנ"ל, ואם מפני טינא על פסק דין שפגע בעקיפין בכבוד אביו, כדעת מר מרגליות — אם יש יסוד לטענתו של יעב"ץ בענין השבתאות, אין כל מקום לחפשי „נימוקים“ כאלה, יהיו אשר יהיו. ואת דברי ב„קריית ספר“ כרך ט"ז (ת"ש) כתבתי כדי להראות שאמנם היה יסוד מוצק לדבריו בסוגיא זו — יסוד יותר חזק ממה שהגאון יעב"ץ עצמו ידע ויכול היה לדעת. בררתי שם כמה נקודות שלא השגיתו בהן כראוי או העלימו עין מהן מכל וכל. לא אחזור על הדברים כאן אבל אסכם אותם מבחינה עקרונית.

הראיתי שם ששאלת שבתאותו של ר' יונתן אינה תלויה בעצם ב„תעודות הכשר“, פחות או יותר נכבדות (וגם פחות או יותר דיפלומטיות) אלא בשני דברים הניתנים לבדיקה אובייקטיבית בימינו, והם: א) הקמיעות המפורסמים שעליהם יצא הרעש הגדול בשעתם; ב) כתביו בקבלה. כאן, ורק כאן, יש למצוא את ההכרעה הסופית בשאלה הנדונה. אשר לקמיעות, הראיתי שיש יסוד גדול בדברי ר' יעקב עמדין ושהסניגוריה השתדלה כאן בכל כחה לסנוור עיני ישראל ול„הכשיר“ מה שלא ניתן להכשיר בשום פנים ואופן. הבאתי קצת עובדות מאלפות על דרכי הסניגורים המפורסמים, מבני דורו של ר' יונתן ומבני דורותינו אנו. אשר לספרי הקבלה, הארכתי והראיתי שיש כאן עוד עניין גדול לענות בו, ובפרט בשאלת הספר השבתאי „ואבוא היום אל העין“ (שעדיין לא נדפס) ויחסו לר' יונתן. אמרתי ששאלת בעלותו של ר' יונתן ניתנה להכרעה פילולוגית, בלי כל משוא פנים, על ידי השוואה עם שאר כתביו בקבלה, כגון ס' שם עולם ושאר כתבים שאין כל ספק באמיתותם.

נוסף לשתי נקודות עיקריות אלו נגעתי גם בכמה נקודות אחרות שאינן מכריעות כשהן לעצמן וביררתי שגם בהן אין הענין פשוט כל כך כמו שבעלי הסניגוריה מכריזים לפנינו, כגון שאלת העומדים לצדו של ר' יונתן ושאלת צאצאיו

ויחסייהם עם התנועה השבתאית והפראנקיסטית, ושאר שאלות שאין צורך לפורטן כאן, וכל קורא ימצאן על נקלה. לבסוף העירותי במאמרי השני (ברבעון "ציון") על העובדה המפתיעה שר' יונתן הכניס לתוך הפירוש שהוא עצמו הדיפיס על אחד הקמיעות שלו רמז לספר שבתאי, ל"דרוש התנינים" של נתן העזתי, אחד מספרי המופת של השבתאות בתחלתה. גם אני הופתעתי מאד מדבר זה ונוסף לבידור העובדה נסיתי לפרש אותה, כמובן בדרך השערה, והרשות בידי כל קורא לשער השערה אחרת ומעולה מהשערתי.

והנה בחלק האחרון של חוברתו יצא מר מרגליות לגלות ערותי ברבים ולהכחיש את ה"חידושים" שאין בהם חפץ. בשאלת הקמיעות הוא ממלא פיו מים ובוחר בשתיקה. בכלל אין החכם הזה אוהב להכנס לעצם הענינים, כפי שנראה להלן. יש לו לא פחות ולא יותר מארבע השגות בסך הכל — אל תחשבו שאני דולג על אלה שאינן לרצוני, כדרכו הוא, אלא המחבר הנכבד הזה מונה אותן לפנינו מא' עד ד' ואני אלך בעקבותיו ואתבונן בדברי טענותיו ראשון ראשון ואחרון אחרון.

ג

טענה א': בדבר אמיתותו של ס' שם עולם. בדברי על כתבי הקבלה של ר' יונתן אמרתי על ס' שם עולם ש"יש בו אריכות דברים מספקת ושבודאי יצא מתחת ידי ר' יונתן ונמצא היום בידינו בדפוס. הוא כתוב אמנם כולו באוירה שבתאית, בלשון השבתאים ובהסתבכות בבעיותיהם המיוחדות בסוד האלהות, אבל עדיין היה אפשר לטעון שאולי לא עמד ר' יונתן על מהותם האפיקורסית של הרעיונות שפיתח אותם באריכות רבה באגרותיו לתלמידו ר' שמעון בוכהאלטר בפרעשבורג, שנדפסו בשנת תרנ"א בשם ס' שם עולם. דברים אלו משמשים בדברי רק מוצא לבידור אחר שמר מרגליות לא נכנס אליו כלל כי כל עיקר חמתו שפוכה כבר על המשפט המובא. הוא כותב בצדק גמור בתחלת דבריו — ואני מניח שעוד יצטער הרבה על המשפט הזה — "לא יאומן שבעל שכל חודר לעומקו ותוכו של כל דבר בינה כרי"א יכתוב אגרות בכמות של ספר שלם באריכות דברים כלליים ופרטיים ולא יעמוד כלל על הגרעין המרכזי שבדברי עצמו וההנחות היסודיות לא תתבררנה לו, זה אי אפשר". וזו ממש דעתי שבאתי אליה גם אני אחרי היסוסים רבים ולאחר שחשבתי זמן מה — כשעוד לא נכנסתי לעומק הסוגיא — את ההפך. אלא מאי? כאן טענה פשוטה וברורה מאד בפי הסניגור, ממש כפתור ופרת: כל ס' שם עולם מזויף הוא ולא יצא כלל מתחת ידיו של ר' יונתן. לשם מה זייפו אותו? אין זה הזיוף היחידי של חבריא זו חלוצי ההשכלה שהתכלית קידשה את האמצעים! ומה הן ההוכחות של המבקר החריף שלנו? חלילה לו להיכנס בעובי הקורה ולהוכיח מה שלא ניתן להוכיח דהיינו שתוכן הספר ולשונו מורים על זיופו. אין לו כל צורך לעסוק בניתוח פילולוגי ופילוסופי אלא טענה סתמית בפיו: "מובן שכל זיפן יודע את מלאכתו ומכניס קצת

מסגנון האדם שעל שמו הוא מזויף למען סמות את העינים". אמנם אין דבר זה מובן כלל, וכל מזויף נכשל בדברים גדולים וקטנים, אבל נניח זה. הרי כל קורא יבין שמר מרגליות לא קרא כלל את הספר שעליו הוא מדבר אלא רק את הדברים על הספר הנמצאים אצל גריץ-שפ"ר ואצלי. ומה בכל זאת הוכחותיו? הן לקוחות כולן מן ההיסטוריה של הספר וגילוייו, וכה דברי מר מרגליות המלאים לגלוג: "כל המסופר על השתלשלות הספר הן הוא חומר לרומן, שקר בדוי מאל"ף ועד תי"ו". גריץ כתב שידידו יצחק מיוזעס גלה ס' כתב יד זה שעבר אחר כך לידי אהרן יעלינעק (ומהאוסף שלו נדפס בשנת תרנ"א על-ידי וייסמאן). מר מרגליות מעתיק את דברי שפ"ר בתרגומו של גריץ, לדברי מיוזעס השיג הוא לראשונה את הכ"י מידי הרב ר' שמעון סופר הרב בקראקא — וכאן כל הוכחת הזיוף! כמובן, כל זה "אגדה בדויה מראשה ועד סופה". מעולם לא מסר רב אדוק ומוקיר את ר' יונתן כר' שמעון סופר ספר של סודות ר' יונתן לידי מיוזעס זה, בריה חשודה מכנופיות המשכילים הללו שכל האמצעים כשרים בעיניהם ובלבד להכתים שם גדולי ישראל! אלא מפני שר' שמעון סופר (בנו של ה"חתם סופר") בא באמת מפרעשבורג, סיפר עליו דוקא את ספור הבדים שלנו כי ר' שמעון סופר "בהיות כה"י בידו אולי מירושת אבותיו האם לא ידע כלל מתוכנו ולא הכיר שום צל של שצא"ת — לשונו העברית של מר מרגליות — בבעל הספר". ואם ידע ומסרו למיוזעס, הרי סימן שידע על קשרי ר' יונתן עם שצא"ת זה מקבל האגרות הנמצאות בכ"י וכל זה מוכחש כי ידענו שר' שמעון סופר היה מעריץ גדול של ר' יונתן וכו' וכו' בסגנון זה.

ובכל בלבולי דבריו בין שהם סתם שאלות תמימות ומיתממות שאין כל צורך להשיב עליהן ובין שהם מוציאים לעז על יצחק מיוזעס וה"חבריא זו של חלוצי ההשכלה" נכשל מר מרגליות כשלון גדול כי לא בדק את הדברים בעצמו והעתיק רק מאחרים מבלי להבין את דבריהם. כל טענת הזיוף שלו בנויה על טעות יסודית ואין מקום לתמיהותיו שהיו אולי באמת תמיהות אילו ההנחות היו אמיתיות.

הסניגור האומלל שלנו לא ידע על יסוד מה כתב שפ"ר את דבריו על מקור כתב היד. והנה בשנת תרכ"ב, שנים רבות לפני שגריץ כתב את הפרק של דברי ימי ישראל הדין בר' יונתן אייבשיץ, הוציא יצחק מיוזעס ספר קטן מיוחד על כתב יד זה של ס' שם עולם, בשם "צפנת פענח", ובו תיאור תכנו של כתב היד כיד הבנתו. הספר הופיע בקראקא, מקום מושבו של ר' שמעון סופר ובחייו. הוא כתוב גרמנית ומונח לפני. ובספר זה נדפסה, בעצם קהלת הרש"ס, הקדשה והבעת תודה בפרסיה לרב היקר הזה וזה לשונה:

Schliesslich erlaubt sich der Verfasser, Sr. Hochwuerden dem Krakauer Oberrabbiner Herrn Simon Schreiber, dem Besitzer des in dieser Schrift citirten Manuskriptes des Rabbi Jonathan Eibeschetz, dafuer hier

oeffentlich zu danken, dass ihm durch seine Guete vergoentt war, in demselben Einsicht zu nehmen.

[בעברית: ולבסוף מרשה המחבר לעצמו להביע את תודתו ברבים לכבוד מעלת הר' שמעון סופר, רב ראשי בקראקא, בעליו של כ"י ר' יונתן אייבשיץ המובא בספר הזה, על שהרשה לו בטובו לעיין בו.]

ובכן, כל חלומותיו של מר מרגליות על זיוף כתב היד נתברר. ויתר על כן: בחפזו של לקטרג על "המשכילים" נעלם ממנו העיקר שה"מזייף" המלומד הזה לא האמין כלל בשבתאותו של ר' יונתן! הוא מעריך גדול של ר' יונתן כפי שכל ספרו מעיד על זה מראש ועד סוף והוא מנסה להסביר את שיטתו בס' שם עולם כשיטה חדשה ונועזת מאד אבל לא כשיטה שבתאית דווקא. אין לנו צורך להתעכב על פרושה על נסיונו היפה והבלתי מוצלח חלים דברי מר מרגליות שהבאתי למעלה. אנו יודעים היום על הקבלה השבתאית ובעייתיה המיוחדות יותר מאשר יצחק מיסעס יכול היה לדעת. הרי הוא מצדיק יחד עם ר' יונתן גם את ר' נחמיה חיון, סימן ברור למדי שלא ירד לסוף דעתם של החכמים האלה. ולא מפיו אנו חיים בבירור הפרשה הזאת, אבל יושר לבו הוא למעלה מכל ספק. המעניין בשבילנו כאן הוא רק שיטת מר מרגליות האופיינית כל כך לכל דרבי הסניגוריה על ר' יונתן. הוא אינו בודק כלל מי היה יצחק מיסעס ומה דעותיו על ר' יונתן. העובדה שגריץ השתמש בכ"י (שעבר בינתיים לידי יעלינעק) והרגיש בו בצדק גמור את סבך השאלות המיוחדות לשבתאים — עובדה זו מספיקה להוציא את הסניגור מכליו ולהפוך את הקערה על פיה.

כמובן גם הרב שמעון סופר (שלא התעניין בקבלה ובודאי לא עיין בספר עצמו) וגם מיסעס וגם המוציא לאור של כ"י א. ש. ווייסמאן לא ידעו כלל שבספר זה יש ענין גם לשאלת שבתאותו של ר' יונתן. כולם נתכוונו דווקא לזכותו של ר' יונתן, להפך הכוונה שמייחס להם מר מרגליות, וכל פלפוליו ובלבוליו בדבר הרב שמעון סופר אין להם כל יסוד. גם איש לא אמר מעולם שיצחק מיסעס דרש את כ"י שמצא, לחובתו של ר' יונתן, ומה נאמר להגיון כזה הטוען: אמנם אינני יודע מי הוא יצחק מיסעס, אבל מכיון שהרב סופר היה יהודי כשר ומיסעס משכיל וכ"י כולו באוירה שבתאית — על כן הכל מזוייף!! „לא יוכל להיות מה שאסור להיות!" ומה נאמר לטענה כזו: הרי לא שמענו על שמעון בוכהאלטר זה במקומות אחרים — על כן לא היה ולא נברא! ושוב: איך יתכן שגאון גדול כר' יהונתן יחליף מכתבים באריכות עם בן בלי שם! הרי אומר: הכל שקר של כנופית משכילים! דברים אלה אינם בגדר של ויכוח רציני. כאילו אנחנו — אני או מר מרגליות או מי שהוא — מכירים את חליפות האגרות של ר' יונתן ובפרט בימי צעירותו! הוא כתב את מרבית האגרות שתלמידו כנס אותן ב"לקט השמעוני" או „שם עולם" שלו, בשנת תפ"ח — כשתים שלש שנים לאחר שנחשד לראשונה בשבתאות וניסה לנקות את עצמו ע"י חתימתו הידועה על החרם נגד השבתאים בתחלת שנת תפ"ו. ומה אנו יודעים על קשריו

האישיים בשנים הללו ובפרט עם אנשים המעוניינים בקבלה? מעט מאד, אם לא לומר: לא כלום! ומה אאריך עוד בברור של טענה שטעותה היסודית כבר הוכחה. שלשלת היחסים של כ"י של ס' שם עולם לא די שאינה „רומן" אלא כל הספר כולו מעיד בפרטים מפליאים ומרובים מאד על מקורו ומבחרו. ואין כאן צורך לברר זאת ולהיכנס ליתר ויכוח על אמיתות הספר על יסוד טענות כאלה!

אגב אורחא: כבר קדם לסניגור החדש חכם אחר בחשד שס' שם עולם נכתב אולי על ידי אחד משונאי ר' יונתן, והוא יהודה נחמה באגרת למו"ל הנדפסת שם בתחלת הספר. וגם הוא לא הביא אף צל צלה של הוכחה לדבריו, ומה שהביא יכול להיחשב רק להלצה בעיני קורא הספר הזה ושאר ספרי ר' יונתן, וכבר השיב על דבריו ווייסמאן במבוא שלו לס' שם עולם. ובאמת איש מהסניגורים של ר' יונתן שראה את ס' שם עולם בדפוס לא העיז „להוכיח" את זיופו, אף על פי שהם מוכנים לכל מיני תחבולות ופטפוטים כדי לבלבל את הפרשה הזאת בדברי הבל כגון שפ"ר בתרגום העברי של גריץ או הרב דוד צינז בס' גדולת יונתן המדבר על „הספר היקר הזה" (שכמובן גם הוא לא קרא אותו). רק כשהרשיתי לעצמי לבוא ולומר שספר זה יוכל לשמש בסיס גדול וחשוב להוכחות מרחיקות לכת ביחס לשאלת המחבר של הספר השבתאי המפורסם „ואבוא היום אל העין" — רק אז נזכרו בעלי הסניגוריה ב„סכנה" הכרוכה במציאות ספר זה והתחילו צועקים: זיוף, זיוף. ואין משגיחים בבת קול זו, ובעלי הבקורת ימלאו פיהם שחוק על „בקורת" זאת המתעוררת רק כשיש סכנה שמא יוכיחו עוד בהוכחות ברורות מה שאין הלב רוצה לקבל ואין האוזן יכולה לשמוע.

ד

טענה ב': בדבר יחסו של ר' יחזקאל לנדא בעל הנודע ביהודה לר' יונתן. כל הענין הזה אין לו כמובן כל חשיבות לעצם השאלה: אם היה ר' יונתן שבתאי או לא? על שאלה זו יש לדון על פי הקמיעות ועל פי כתביו בקבלה של ר' יונתן עצמו. אם ר' יחזקאל לנדא חשב אותו לשבתאי — אפשר שטעה כשם שאפשר שטעו גאוני תורה אחרים אם חשבוהו לצדיק גמור. הרי לא מפיהם אנו חיים כשאנו באים להכריע בסוגיא קשה זו. דבריהם יכולים להיות מעניינים מאד אבל את העיקר לא יוכלו לגלות לנו. נכנסתי בבירור שאלה זו רק מפני שהסניגורים החדשים, ד"ר יעקב כהן בקאטור ביץ, ד"ר דוקס בהאמבורג וד"ר מורטימר כהן בפילאדלפיה בלבלו את הפרשה או נתנו פירוש בלתי מוצדק לגמרי לעמדתו של ר' יחזקאל לנדא בריב ההוא. בפרט המחבר האחרון יחס ערך מיוחד לעמידת הרי"ח לימינו של ר' יונתן. הראיתי במאמר השני שלי (ב„ציון") על העובדה שלא השגיחו בה עד עתה למדי בויכוח זה שיש הוכחה מלאה על אמיתות התעודה הרשמית שבה פנה הרי"ח למלכת אוסטריה בשנת תקכ"ב (1762). והאשים את ר' יונתן במלים ברורות ובלתי משתמכות לשני

פנים בהפצת התורה השבתאית. תעודה זו נתפרסמה בראשונה על ידי גריץ מתוך גנזי הקהלה בפראג. שלשים שנה אחר כך האשימוהו בפרהסיה בזיוף החתימה של הרי"ה, בדברי חוצפה מבהילה ממש. קם פרופיסור דוד סימונסן ובירר את האמת לאמתה. הוספתי ואמרתי שלבסוף נתגלה אפילו שהתעודה רשומה שחור על גבי לבן ברשימת גנזי הממשלה האוסטרית מאותה התקופה. אלה הן עובדות ולא השערות: בקהלה שמרו על העתקה מוסמכת של כתב הבקשה של הרי"ה בעצם חתימת ידו מפני שתעודה זו נכתבה על פי דרישה רשמית של השלטון מרב הקהלה להביע את דעתו על בקשתו של ר' יונתן לחזור ולהשתקע בפראג. העתקה אחרת נשלחה לממשלה ונרשמה בספריה.

ומה טענתו של מר מרגליות נוכח מצב כל כך ברור? הוא מגמגם ומנסה כל מיני תירוצים. ראשית כל הוא שולח אותנו עוד פעם בתמימות מפליאה אל דברי הרב דוקעס, "שעוד לא מסתלקים הצדה אם מתארים אותו באירוניה הרב". ואני לא כניתי את דוקעס באירוניה כרב ובכלל לא דברתי עליו באירוניה אלא הבאתי דברים ברורים המכחישים כל פרט ופרט בספורו של דוקעס כשקר גמור ואיני רוצה להעתיק כאן עוד פעם את כל מאמרו של סימונסן ולא את מאמרי. דבריו מסתלקים הצדה לא מפני שהוא רב אלא מפני שהוכח על ידי עדותו המפורשת של ד"ר ארנולד רונזבאכר, ראש קהלת פראג (יהודי חרד, לא "חפשי" חלילה), שהסניגור הגלהב הזה טעה והוטעה בכל הדבר הזה וכתב דברי שקר שאין להם רגלים. ואחר כך הוא מוסיף: "ישנם עוד דברים שנתפרסמו אחרי דברי סימונסן (הנקרא אצל מרגליות שאינו יודע מיהו פרופ' דוד סימונסן, בשם סימונון) שצריכים להביא בחשבון כמו בעתון ביילאגע צור יידישען פרעסע מיום 4 לפברואר 1904".

טרחתו לקרוא את המאמר הזה ש"צריכים להביא בחשבון" ואני יכול ליעץ לכל מי שרוצה לדעת מה זה פלפול של הבל לקרוא דברים אלה הנכתבים על ידי ד"ר יעקב כהן, בעל הספר הגרמני "הצלת כבודו של ר' יונתן אייבשיץ". זהו אותו יעקב כהן שזיכה אותנו בשקר לשם שמים ו"מצא" שה"ש הקדוש" בבאא (שבתי) המופיע בקמיעות ר' יונתן, נמצא רשום בס' הכוזנות של האר"י. ועסקתי בדברי חכמה אלה באריכות באותו החלק של מאמרי הראשון שמר מרגליות העלים עין ממנו ולא נכזה מגחלתו. והדברים החדשים של המחבר הזה בשנת 1904 ראויים לדבריו בשנת 1870 ואין צריך כלל וכלל להביא אותם בחשבון. זהו בנין של השערות הבל המוכחשות מתוך עצם העדות של ד"ר רונזבאכר ומתוך העובדה שעוד לא נודעה בזמן ההוא, דהיינו שכתב הבקשה נשלח באמת לממשלה. הוא מיתמם ושואל: מה היה יכול להפוך את לבו של ר' יחזקאל לנדא על ר' יונתן אחרי שנת 1760 עד שנעשה מידיד למתנגד מתעקש? הרי אין כל הסברה לכך? ואנו יודעים יפה מאד מה שגם הרב הזה יכול היה לדעת: הסבה היתה גלוי פעולתו השבתאית הנסתרת של וואלף אייבשיץ, בנו של ר' יונתן, במורביה בשנת 1760. היא שפתחה את עיניו לר' יחזקאל כאשר מעידות

על זה עוד עדויות שונות. פעולתו פקחה עינים שהרי"ה עצם אותן בכוזנה מכוונת בזמן המחלוקת, וכבר דברתי על זה בקיצור בסוף מאמרי ב"ציון".

אחרי זה טוען מר מרגליות עוד טענה: הרי אין עצם התעודה שבממשלה בידיו אלא רק נרשם שם שנתקבלה. ומי איפוא לידינו יתקע שבתעודה התיא היה כתוב באמת מה שכתוב בהעתקה המקיימת בחתימת ר' יחזקאל שבגנזי הקהלה—בארכיון יהודי רשמי? סבורני שמספיק להזכיר טענה זו כדי להבין את ערכה. על דברים כאלה אין משיבים בין חוקרי היסטוריה. גוסף לזה: מי שיעיין בגוף הכתב הנדפס אצל גריץ ובנוסח בספר רשימת התעודות שנדפס על ידי מיועס ימצא פרטים מעניינים. ר' יונתן נקרא בסיכום התעודה בשם נתן אייבשיץ וזה מתבאר מהנוסח המלא הקורא אותו בשם יונס נתן. גריץ טעה וחשב זאת לשגיאה של הכותב הנוצרי שלא הבין את שמו של ר' יונתן. ואין הדבר כן. ר' יונתן נקרא בתעודות נוצריות רבות בשם יונס, ונתן הוא שם אביו שהיו רגילים לשים במאה ה"ח בלי כל תוספת מיוחדת על יד השם עצמו כידוע למעיינים בתעודות.

מר מרגליות מתמרמר שאני כותבתי "כאילו עתה נגלה עצם מכתבו של הנודע ביהודה ורואים אנחנו בקשתו ונימוקיו, וזה לא נכון". במחילת כבוד המבקר: זה כן נכון. יש לנו עצם המכתב חתום בידי הרי"ה וכל הנסיונות לטשטש עובדה זו לא יועילו. רואים אנו את בקשתו ובעיקר גם את נימוקיו.

אלה הן עובדות. שאלה אחרת היא איך נפרש אותן. האם נלמד זכות על ר' יחזקאל או נדון אותו לכף חובה בגלל דו־פרצופיותו שאיננה לכבוד לאישיותו? נוכח הממשלה הגיד דברים ברורים מאד על ר' יונתן ובצבור ובקהל עדתו הגין על כבודו. כל אריכות דבריו של מר מרגליות בנקודה זו אך למותר. איש לא הטיל ספק בזה וכל מה שהביא, כבר נמצא ממש בספר האנגלי שדנתי עליו במאמרי הראשון. לא אמרתי שם שהדברים האלה הידועים לכל אינם נכונים, אלא אמרתי שאין הענין פשוט כל כך ושיש צד שני למטבע שאוהבים להתעלם ממנו והוא זה שלפנינו. אני מבין ומסכים שתוכלנה להיות דעות שונות איך להבין התנהגות כפולה זו של ר' יחזקאל לנדא שגם הרב גוטמן קלעמפרר, מעריץ נלהב של ר' יונתן, מודה בה ומביא כמה דברים המעידים עליה ממסורת שבעל פה של זקני פראג, שהכירו אותו. מה שאני מתנגד לו ונלחם בו — הוא סילוף העובדות וטשטושן כשאינן לרצונם של בעלי הסניגוריה.

ה

טענה ג': העומדים לצדו וצאצאיו של ר' יונתן. כאן אין בעצם על מה להשיב כי התשובות של מתנגדי אינן ממין הטענה כלל. קבעתי בבקורת שלי על הספר האנגלי של מורטימר כהן כמה עובדות (לא השערות) ביחס לשתי נקודות אלה והמתנפלים עלי לא טרחו כלל להוכיח כי העובדות אינן עובדות אלא משתדלים

לבלבל את הפרשה. אמרתי, על רבים מידידי הנלהבים ביותר של ר' יונתן יש לומר ערבך ערבא צריך. מר מרגליות מביא מתוך הסכמה את דברי אחד הכותבים נגדי (שבשום אופן לא כדאי לעסוק בדברי הבליו) „שהפרופסור דגן מהפך בפליטת קולמוס אחת את כל הנזכרים בס' לוחות עדות — קובץ תעודות הכשר לטובת ר' יונתן — לשבתאים. והוא שקר גמור. לא חשבתי ולא כתבתי זאת. רבים מהחתומים על האגרות שבס' לוחות עדות אין עליהם כל „חשד“ שהוא. הם אהבו את ר' יונתן והאמינו בצדקתו. אבל אין זה חל על כולם. יש רבים מביניהם שגם לחוקר השבתאות יש ענין בהם, והסברתי זאת בדוגמאות אחדות. על ר' זרח איידליץ אמרתי בפירוש שאין לנו כל ידיעות המסייעות להאשמותיו של ר' יעקב עמדין.

לגבי ר' יונה לגדסופר שונה הדבר. איזו טענה היא זאת לספר לנו שר' יונה היה תלמיד חכם חשוב ושנוכח בנודע ביהודה? כאילו שבתאים בסתר לא יכלו להיות מגדולי התורה? אין לנו כל אפשרות לדעת אם ר' יחזקאל לנדא ידע או לא ידע על נטיותיהם השבתאיות של אחדים מבני התורה שבפראג. הרי לא גילו את הדבר ברבים! להיפך — ידוע לנו מתוך עדות מוסמכת מאד שרק בשנותיו האחרונות ממש (בשנת 1788) הובא לפניו דבר קיום קבוצה שבתאית מבני המשפחות החשובות שבעיר ושדיבר אתם בלשון רכה. ואין כל חשיבות לשאלה אם השיא את בתו לאחד מבני המשפחות האלה שעדיין היו בחזקת כשרותם. מה שחשוב היא העובדה ששום טשטוש לא יוכל לערער אותה: שוכדו של ר' יונה לגדסופר מת פאר בצוואתו לבני משפחתו (הנמצאת תחת ידי) בשבתאותו של זקנו, ומסורת פנימית של משפחה אינה דבר קטן אף על פי שמר מרגליות מתרגז מאד על „פיטומי דברים שאינם שוים אפילו טיפת דיו להתוכח עליהם“, דהיינו על העובדות שאינן נעימות.

עוד נכנסתי לברר עובדות מפתיעות על יחסם של צאצאי ר' יונתן אייבשיץ אל השבתאות. ולמה? לעומת מאמר מוטעה ומטעה לגמרי של המחבר האנגלי העמדות עובדות. הוא כתב: „אף אחד מבני בניו של ר' יונתן, מעולם לא נפל עליהם כל חשד של שבתאות“. הראיתי שממש ההיפך הוא אמת. כמה מהם ידועים כשבתאים והתחתנו עם משפחות שבתאיות. כמובן, לא שידוך בודד של משפחה במשפחה אחרת מלמד על ענינים גדולים ובעלי הסניגוריה תלו בי בוקי סריקי, דברים שלא אמרתי כלל, כדי לכתוב נגדם. אמרתי שהמשפחות השבתאיות קשורות זו בזו בקשרי נשואין, מפני שרבים לא רצו להתחתן בהם בגלל חשש מזוהם. דבר זה חל כמובן על הזמן ש נודעו ברבים כשבתאיות ועל אותם ענפי המשפחות שהיו שבתאיות! לא כל ענפי משפחת בונדי שבפראג, למשל, נמנו על השבתאים, אם גם רובם, ואין כל תמיהה אם נשתדכו אנשים רודפי השבתאות עם בנות הכשרים שבהם. אין זה כלל מן הענין. גם לא בניתי דברי בפרשה זו בעיקר על השידוכים כפי הרושם שצריכים לעורר דברי מר מרגליות, שהשמיט את כל עיקר דברי, על הבנים ועל בני הבנים עצמם! אמרתי רק שגם פרשת השידוכים „מלמדת אותנו לעתים קרובות דברים

מאלפים“. קל, כמובן, להתפלמס כשמשמיטים את עיקרי הדברים. הענין הצדדי של הנישואין שעליו שופך הסניגור את כל חמתו מקבל חשיבות בקשר עם שאר ידיעות ולא כשהוא לעצמו: העובדה שידענו שבנו של ר' נתן נטע אייבשיץ היה פראנקיסט, מקבלת הארה מיוחדת אם נוסף לכך יידוע לנו שהשתדך עם ר' יונה וועלה, ראש השבתאים בפראג, וכיוצא בזה. יש ענין בקביעת העובדה שבמשפחה אחת כמו משפחת אייבשיץ אין רק שידוך אחד בודד ומקרי במשפחה שיש בה גם ענפים שבתאיים או שהיא עצמה שבתאית אלא מספר גדול של שידוכים כאלה מעורר את המחשבה ובא להעיד על אורה מסוימת. אמרתי: „אם צאצאיו של ר' יונתן המוקירים את זכרונו ביותר ומתגאים בו — נכדו השבתאי ד"ר גבריאל אייבשיץ מחותנו של יונה וועלה שילם את הוצאת ס' בני אהובה של ר' יונתן! — אינם משגיחים בקללות הנוראות של אביהם שקלל בפרהסיא את כל המאמינים השבתאים וכל מי שיצטרף אליהם והם עושים כל מה שהקללות וההכרזות הללו אוסרות, אולי היתה להם דעה מיוחדת ומיוחדת בדבר ערכן“. זוהי טענתי ולא מה שמר מרגליות עשה מזה בתחבולות של השמטת העיקר וסילוף הכוונה. וטענה זו נכונה עתה כשם שהיתה נכונה בשעת כתיבתה הראשונה. לא כתבתי כלל שזוהי הוכחה מכרעת על ר' יונתן עצמו. כתבתי את ההיפך ונסתחתי את דעתי בדייקנות הדרושה שלשוא אני מחפש אותה אצל מר מרגליות במסירת דבריו: „טענה זאת כשהיא לעצמה, אין כמובן בכחה להכריע בשאלה עדינה ואחרת כל כך אבל אין לשכוח אותה בחשבון האחרון של כל הטענות והמענות שבטוגיא זו“.

1

טענה ד': בדבר דרוש תנינים. כאן עומד לנגד עינינו מראה בלתי שכיח של חוסר ידיעה ודיוק, של היתממות וסילוף הכתוב גם יחד. בקיצור: פקעת של בלבולים וזריקת אבק בעיני מי שאינו מעיין במקורות עצמם.

הראיתי במאמרי השני שר' יונתן עצמו מזכיר בס' לוחות עדות בפירושו „הקבלי“ על אחד הקמיעות שלו — חלק שמעריציו השמיטוהו מכל הוצאות ס' לוחות עדות שהופיעו אחרי פטירתו ונמצא רק בדפוס הראשון — דברים מוזרים מאד על הנחש הקדוש „שהוא בסוד דג שהוא בסוד יסוד קדישא שהוא בן בסוד יהושע בן נון ועיין דרושים להאר"י ודרוש תניני“. ואוסיף כאן ליתר הבהירות גם את המשך המאמר „ונוקביה [ר"ל השכינה בת זוגו של הנחש שהוא ספירת היסוד] בסוד לב כמ"ש הזהר [על הפסוק] ויתעצב אל לבו. מכיון שלא העליתי על דעתי בלבולי הבל, כתבתי את דברי בקיצור ואצטרך להרחיב קצת עתה. שאלתי: מה ענין דרוש תנינים זה הנזכר כאן לא חר"ר דרושי האר"י וכדבר נפרד מהם? אמרתי: אין בכל ספרות הקבלה ספר בשם דרוש תנינים אלא ספרו של נתן העוזני, אחד מספרי המופת של השבתאים. כתבתי זאת, כמובן, לא מפני „להיטותי היתירה אחרי תגליות“ — גם

בלי הציטט המפתיע הזה לא ישתנה שום דבר בעצם השאלה, כפי שהראיתי — אלא מפני שיש לי קצת ידיעה, אולי לא בתוכן אבל על כל פנים בשמות ספרי המקובלים שבדקתי ובחנתי ונסיתי להבין אותם זה יותר מעשרים שנה, בדפוסים ובכתבי יד.

דרוש התנינים לר' נתן העזתי נמצא בכמה כתבי יד. לי ידועים ארבעה. אילו היה מר מרגליות מטריח עצמו לקרוא את מחקרי על נתן העזתי המובא בהערה למאמרי, כי אז היה מוצא כתוב ומפורש — בקובץ הוצאת שוקן לדברי ספרות, חנוכה תש"א, עמ' 162 — שקונטרסו של נתן נכתב בצורת פירוש מסודר על מאמר בספר הזהר המדבר על סוד הפסוק „הנני עליך פרעה מלך מצרים התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו” — הוא המאמר בזהר חלק שני דף ל"ד ול"ה שר' נתן מפרש אותו בצורה פרדוקסית ביותר. מאמר מופלא זה בזהר מדבר על סוד כחות הסטרא אחר א, ובשום אופן לא על סוד הקדושה. וכן הבינו אותו כל מפרשי הזהר, בלי כל יוצא מן הכלל — מלבד השבתאים שהלכו בעקבות פירושו הנועז של ר' נתן בדרוש התנינים שלו! והנה למשל דברי ר' חיים ויטאל בס' אור החמה: „צריך שתדע כי כל ענין סוגית התנינים אלו הם סוד עשרה כתרין דמסאבותא דדכורא וכו'”. ואין צריך להרבות מלים בזה כי הענין ברור לכל מי שקורא את המקור בזהר עצמו, עם כל סבוך הפרטים שהמפרשים התחבטו בהם מאד. באר' נתן והפך את הקערה על פיה ומצא במאמר זה על ידי חילוקים ודיוקים נועזים מאד את הביוגרפיה המטפיסית של המשיח שבתי צבי, הנחש הקדוש שיש בו כח גואל כפי שר' יונתן רומז אליהם בדבריו בס' לוחות עדות דף ס"ד ע"ב.

ר' יונתן העזי איפוא להכניס רמז לס' שבתאי מובהק לתוך עצם ספר הסניגוריה שלו, דבר שהוא בודאי מפתיע ואומר דרשני. ואני נסיתי לפרש כפי מיעוט השגתי את העובדה שלא יכולתי להתכחש לה. אמרתי: יש כאן רמז ל„מוחלפת השיטה” למבינים. ונניח לפירוש זה כי הוא תלוי בעובדה עצמה, ואינני רוצה לשלול מעיקרה גם אפשרות של פירוש אחר אף על פי שאני לא זכיתי למצוא אותו ועל כן הצעתי דעתי.

וכאן יצאו עלי האף והחמה. שוב לפי הכלל „לא יוכל להיות מה שאסור להיות”! אחד ה„חכמים” (שנעלב מאד שמצאתי את פירושו רק מצחיק ולא ראוי להשיב עליו) הציע לנו: אולי יש כאן — טעות דפוס, תחת שם של ספר קבלה אחר: תיתי ליה למר יצחק ורפל המבדח דעתנו מדי פעם בפעם.

והנה מר מרגליות מצא את החידוש הגדול מהו דרוש התנינים שר' יונתן רומז אליו, ומיד נעמוד על חכמתו. אחר כך באו לו, כנראה, ספקות שמא בכל זאת

לא הכל „בסדר” בפירושו הנפלא, והמציא בעתון „במישור” מיום י"ב אייר תש"א עוד פירוש שני וגם עליו נגמור את ההלל, לפי דרכנו. הבה ונשמע:

חידוש ראשון: דרוש התנינים הוא השם הקבוע לאותם שני הדפים בזהר פרשת בא דף ל"ד—ל"ה: „ונקראו כן בפי המקובלים האמתיים ומהם גאון ישראל וקדושו רבי יהונתן אייבשיץ”, ממש כפתור ופרח. דברי פי חכם חן, ו„הפרופסור” העלוב הזה לא ידע דבר פשוט וידוע כזה ותלה בוקי סריקי ברבנו יונתן. והעיר שושן צהלה ושמחה.

מר מרגליות לא ידע, כמובן, את העובדה שספרו של נתן „דרוש התנינים” הוא פירוש לשני הדפים האלה כי לא קרא את דברי בענין זה. ובכן, נגיע לדעה המוצלחה ש„דרוש התנינים” הוא פירוש על קטע שגם שמו נקרא „דרוש התנינים” — „בספרי המקובלים האמתיים” שעוד נעיין בדבריהם. נתן על כל פנים לא ידע ממצאות זאת של „שם קבוע” למאמר שהוא מפרש והוא כותב בתחלת עיקר דבריו (כ"י הלברשטם דף פ"א ע"א) „צריך לפרש מאמר מפורסם בזהר בסוד התנינים”. וזה גם מובן מאד כי אין המבנה הכללי בספרות הקבלה לקרוא מאמרים בזהר בשם „דרוש”. תואר זה ניתן לרוב רק לפרקים השונים שבתורת האר"י (ולפעמים קרובות גם כשמות ביבליוגרפיים ממש), ולכמה מספרי השבתאים עצמם. כמעט כל כתבי אברהם קרדוזה, למשל, נקראו על ידו בשם זה (ולא „ספר”). כגון „דרוש חכמת אברהם אבינו”, „דרוש השכינה” — והם ספרים מסויימים שאפשר לזהותם מיד על פי השם הזה.

ואם תשאל: מי הם המקובלים האמתיים הללו שמצטטים סתם דרוש תנינים כשם קבוע לשני הדפים הללו בזהר, הרי הזכיר לך מר מרגליות שני מאמרים כאלה. וכדאי לבדוק אותם, ולהשוות את דברי ר' יונתן עם דבריהם.

המאמר האחד הוא סתם סילוף ואני מתפלל על איש יודע ספר כמר מרגליות שנכשל בדבר כזה. הוא אומר „גם רבינו צבי מזידיטשוב בס' עטרת צבי שעל הזהר כותב בפרשת בא שם: והנה הפליג ר' שמעון בדרוש התנינים בפליאות רבות וסודות נעלמים”. ע"כ דברי מרגליות. ואתה מתפלל למקרא הדברים איך סילף את הכוונה. הרי אין כאן שם קבוע „דרוש התנינים” אלא המלה „דרוש” שייכת לפי שיעור המשפט בעברית למלה „הפליג”. „הפליג בדרוש” הרי זה בטוי שגור ובודאי ידוע גם למר מרגליות. אבל לא די בחוסר הבנתו אם אתה פותח את ס' עטרת צבי עצמו — ושתי ההוצאות מונחות לפני — אתה מוצא שמר מרגליות שינה את הכתוב כדי לאחוז את עיני הקורא שאינו מצפה לסילופים כאלה וכדי ליצור את הציור המדויק „דרוש התנינים” באופן שרירותי. במקור כתוב שחור על גבי לבן: „הנה הפליג ר' ש בדרוש התנינים בפליאות רבות וסודות נעלמים אין לנו הקדמות ברורים [להבנתם] מן רבינו ז"ל [האר"י]”. ובכן: כדי לטשטש את פשטם של הדברים שאינם אומרים כלל מה שהסניגור מחפש בשביל מלאכתו

וכדי לקבל לכל הפחות את צירוף המלים הנוח לו אעפ"י שאינו מורה כלל על שם ביבליוגרפי, שינה מר מרגליות את הכתוב בלי להגיד מלה וחצי ומלה. איזה שם נקרא לזה? אכן הפליג ראובן מרגליות בדרוש הסניגוריה — שאינו ספרו — בפליאה רבה וסילוף נעלם מעיני הקורא התמים. זהו דינו של המאמר האחד.

נשאר לנו איפוא רק מאמר אחד בכל ספרות הקבלה שנוכח בו באמת צירוף המלים דרוש תנינים והוא בס' יאיר נתיב, מראה מקומות לס' מאורי אור לר' מאיר פופרש שנדפס בשם "מאורות נתן" בשנת תס"ט. אבל איך נזכר בהיותו מעיר על דברי ר' מ' פופרש, תנין הגדול סמאל" מוסיף הציון ביאיר נתיב, "עין בזהר פר' בא דף ל"ד ול"ה במאמר דרוש התנינים באריכות ותבין קצת ע"ז". ובכן אין "דרוש התנינים" שם קבוע למאמר שאפשר לצטט מבלי כל תוספת אחרת (ובמקרה זה תוספת שהיא העיקר) — דהיינו בצורה סתמית שהקורא ואפילו המקובל ידע למה הכוונה. אפשר למשל לצטט סתם "ספרא דצניעותא" או "אדרא רבא" מבלי לומר שהם חלקים מן הזוהר, ויש להם באמת שמות קבועים, ביבליוגרפיים, וכן נוהג בעל יאיר נתיב בכל ספרו. אבל אי אפשר לצטט סתם דרוש תנינים מבלי להקדים לזה רמיה מפורשת לס' הזוהר, מפני שאיך שם קבוע כזה בספרות הקבלה ובאמת אין גם כל "ציטאט" ממין זה לפנינו כאן. הציטאט הוא ל"זהר פר' בא ל"ד ול"ה" ומה שבא אחר כך הוא תיאור תוכן המאמר או הדרוש ולא שם ביבליוגרפי קבוע שלא היה ולא נברא! וכן כתוב עוד פעם באותו הספר דף ח' ע"א "סוד אלף יאורין עיין בפירוש מאמרי הזוהר בפ' בא בדף ל"ד ול"ה בדרוש התנינים".

עברתי עוד פעם על כל ספר יאיר נתיב ובדקתי את דרכו בציון המקורות. מצאתי שכן דרכו בקביעות במאות מקומות להוסיף לציון המקומות בזהר (והוא העיקר) תיאור קצר של תוכן המאמר שאינו יכול לשמש אף פעם כ"שם קבוע" של אותו קטע ב"ספרי המקובלים האמתיים". אביא דוגמא מצויינת אחת במקום מאה: בדף ס"ח ע"ב הוא מציין "ועיין בזהר פר' ואתחנן דף רס"ד ע"א במאמר סוד היחוד דשמע ישראל". כשם שאין כל אפשרות לצטט "עין בסוד היחוד דשמע ישראל" ולחשוב שהקורא יבין שהכוונה בזה אל המאמר הנ"ל בזהר, כן אין כל ציון "עין בדרוש התנינים" אפשרי מבלי להוסיף את הציון המדויק בזהר — אם הכוונה בכלל לס' הזוהר! כל דברי מר מרגליות על "דרוש התנינים" סתם אינם אלא דברי חלום. ר' חיים ויטאל קורא את המאמר "סוגית התנינים". אין זכר לשום "מקובל אמיתי" שמדבר על דרוש התנינים כעל כתב מיוחד בעל שם מיוחד לפי הדוגמא שהם מדברים על ספרא דצניעותא וכיוצא בזה. כל אלה הם בדותות. אפשר לדבר על זוהר פ' בא במאמר התנינים, או במאמר דרוש התנינים, ואין כל אפשרות לבודד את דרוש התנינים כאילו הוא שם בפני עצמו המראה גם בלי כל ציון נוסף על המאמר שבזהר.

ר' יונתן, כמובן, לא התכוון ברמיזתו הסתמית לדרוש תנינים אל המאמר שבזהר! הוא כותב ב"שורה אחת": עיין בדרושים להאר"י ובדרוש תנינים, ונוקביה בסוד לב כ"מ ש"ה זהר. לא מצינו בכל ספרי הקבלה שיזכירו חלק מן הזוהר לאחר כתבי האר"י וגם ר' יונתן עצמו כותב בפירושו על הקמיע שלו תמיד בסדר נכון: "כמ"ש התיקונים והאר"י ז"ל" או "והסוד המבואר בזהר ובכתבי האר"י ז"ל" (דף ס"ד ע"ב). זהו הסדר הנכון. העובדה הנוספת שהזכיר אחר דרושי האר"י מוכיחה שכוונתו לספר יותר מאוחר. העובדה הנוספת שהזכיר באותה השורה ממש את הזוהר מוכיחה שגם לגבי דרוש התנינים היה מזכיר את הדבר בפירוש אילו נתכוון לחלק מן הזוהר, כשם שנהג באמת בעל ס' יאיר נתיב. דרוש התנינים והזוהר הם שני ספרים שונים ונבדלים זה מזה באופן ברור. ויתר על כן: הרי אין כל זכר בפרשת בא שבזהר למה שר' יונתן מביא, ושקר ענה אותו יצחק ורפל הכותב ("במישור" כ"ח ניסן) שהשווה את דברי ר' יונתן עם הנאמר בזהר ומצא שהדברים נמצאים בפר' בא דף ל"ה, ואין צורך לעסוק בשקר הגלוי לכל מעיין ומבין פשוט בספר הזוהר. ושאר ליה מאריה למי שכתבו ליתר תפארת הסניגוריה. כבר אמרתי למעלה שאפילו מפרשי הזוהר שמכניסים כל מיני סודות לתוך לשון הזוהר שמחברו לא חלם עליהם מעולם, לא פירשו אף שמץ מזה — מלבד השבתאים ומלבד ר' יונתן שיכול היה למצוא זכר לסוד הנחש הקדוש שהוא ספירת היסוד לא בדרוש התנינים שבפרשת בא בזהר אבל בפירושו של ר' נתן על המאמר הזה הנקרא באמת ובלי סילוף "דרוש התנינים" סתם ושהוא ספר בפני עצמו. בתחלת דבריו אומר ר' נתן בפירוש "צריך לפרש מאמר מפורט בזהר בסוד התנינים ואף מה שיראה כחולק על מה שקבלת ס'. הרי הוא, ור' יונתן עמו, מהפך את הקערה על פיה עד כאן דברים ברורים ובטוחים שאינם בגדר השערות. ראינו איך נכשל מר מרגליות בחידושו הביבליוגרפי והכשיל את קוראיו. אבל מותר גם להוסיף השערה נוספת אעפ"י שיש סכנה שינהגו בה כאלו אמרתי בלשון ודאי. בדקתי את כל ס' יאיר נתיב ומצאתי שהמלה "דרוש" נמצאת בו רק לפעמים רחוקות מאד לגבי מאמרי זוהר. ציינתי לי שלשה ארבעה מקומות כאלה בין אלפי ציונים למאמרי זוהר שהסתכלתי בהם. האסוציאציה לקרוא את המאמר בפרשת בא בשם דרוש התנינים דווקא שאף אחד מהמקובלים לא קרא לו כן לא לפני כן ואף לא אחרי כן, ייתכן שהיא באה לבעל יאיר נתיב מתוך עצם שם ספרו של נתן שהוא פירוש על המאמר הזה. הרי מחברו העיקרי של הספר הזה היה ר' נתן נטע מהאגיוני. והמקובל האמיתי הזה היה שבתאי מה שנעלם מעיני בני דורו. הוא היה מבני החבורה של ר' יהודה חסיד. בירושלים נצטרף לחוג המצומצם ביותר של השבתאי החשוב ר' אברהם רויגו שעל כיוונו בשבתאות אספתי את כל החומר הבלתי ידוע עד עתה בספרי "חלומותיו של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי" (תרצ"ח). הוא שייך לחוג שקראתי במחקרי בשם שבתאים מתונים, שהתרחקו ממעשי הפקרות

והיו חסידים ולפעמים גם קדושים באמת, כגון ר' בנימין כהן, ר' שלמה אאילון וכמה משאר גדולי הדור. ר' אברהם רוויגו צירף אותו לשיבתו בירושלים ואח"כ היה במנהיים בין חברי בית המדרש של ר' אשר למלי ריינגאנוס (ריינגענהיים), אחד משני המרכזים הידועים ביותר של השבתאות בגרמניה הדרומית. (עיין בתורת הקנאות, דפוס לבוב עמ' 75 ודברי יעקב מאן במאסף "ציון" ספר ששי תרצ"ד עמ' ס"ח ע), ומאן לא הבין את משקל החומר שאסף, וכבר דברתי על זה במקום אחר). בתור זה של חסידי ר' אברהם רוויגו ור' בנימין כהן החשיבו מאד את ספרי נתן העזתי אלא שנזכרו שלא לערבב אותם עם לימודי האר"י וגם ס' יאיר נתיב מראה על זהירות זו ואינו מוכיר כלל ענייני קבלה שבתאית. אבל תוכן המאמר בזהר בפרשת בא צויין כ"מאמר דרוש התנינים" ולא כ"מאמר התנינים" סתם כדרכו של המחבר בכל שאר ציוני הזהר לקרוא אותם אחרי ציון המקום בשם "במאמר כך וכך" כגון "במאמר האלפא ביתא", "במאמר ריש הורמנותא" וכיוצא בזה. ואולי בא דבר זה בהשפעת השם השגור בפי הכותב מתוך ספרו של נתן דווקא.

ובכן, נסכם את בירור החידוש הראשון:

- (א) "המקובל האמתי" המזכיר את צירוף המלים דרוש התנינים, היה בעצמו שבתאי מכיוון מתון ויכול היה לדעת כבר את ספרו של נתן העזתי.
- (ב) צירוף המלים איננו "שם קבוע" וביבליוגרפי של המאמר הזה אצל "המקובלים האמתיים" אלא תוספת לוי לציון העיקרי שבלעדיו אין לו קיום.
- (ג) תוספת כזאת המורה על תוכן המאמר ולא על "שמו הקבוע" באה לא רק במקרה של מאמר דרוש התנינים אלא במאות מקרים אחרים בס' יאיר נתיב בכל דף ודף!
- (ד) בשום מקום מספרות הקבלה לא נזכר המאמר ההוא בזהר כ"דרוש תנינים" מבלי לצרף לו את ציון מקומו בזהר.
- (ה) הזכרת השם דרוש התנינים בס' עטרת צבי — יסודה בסילוף שרירותי של הטכסט הנמצא שם ובחוסר הבנה בשיעור המשפט והקשרו.
- (ו) ר' יונתן לא יכול היה להתכוון למאמר הזהר משלשה טעמים שהוסברו לעיל.

בקיצור: כל החידוש — עורבא פרחו

ועתה החידוש השני: יש ספר אחר ואף הוא שמו דרוש התנינים. וכה דברי החכם "הידען והבקי באמת בתורת הנגלה והנסתר" כפי שנקרא בפי החוקר יצחק וורפל (להוציא את מי שיש להוציא מכלל הידענים והבקיאים וכו') — אוי לי כי נדמיתני! "מצאתי דבר מפתיע שרבינו האר"י ערך קונטרס מיוחד שנקרא גם הוא בשם דרוש התנינים והוא נמצא בכת"י ברשות הר"י יצחק בדהאב ומזכיר אותו ברשימת הכתבי יד בפרדס התורה והחכמה (ירושלים תרנ"ח). ראה שם מספר 83: קונטרס דרוש התנינים להאר"י זלה"ה, נעתק ע"י מוהר"ם זכות ז"ל."

שוב אין מול למר מרגליות הידען והבקי באמת ואין מול למוחים לו כף בפליטונים. יש צרה גדולה אתי: ידיעותי בדבר כתבי היד בקבלה אינן מיוסדות על "בקיאות" בקטלוגים בלבד אלא לקחתי בידי את כתבי היד עצמם כל כמה שידי השיגה. וכשאמרתי במאמרי שאין ספר אחר בספרות הקבלה בשם זה, ידעתי את כ"י זה כי הוא היה בידי לבדיקה מידי ר' יצחק בדהאב יצ"ו ביום 30 לדצמבר 1928, וראיתי מיד ורשמתי לי אז שהוא הוא, כמובן, ספרו של נתן העזתי, לפי התאור המפורט של הספר הזה בכ"י בריטיש מוזיאום 856 שבדקתי אותו ביוני 1927 בלונדון. אין זה דבר יוצא מן הכלל שלכתבי יד שבתאיים נוספו כותרות מתעות המתארות אותם כספרי האר"י (כנראה מטעמי זהירות, ולפעמים גם מטעמי עם הארצות). והוא הדין, למשל, בכ"י פאריס 868 שרשום עליו בקטלוג הנדפס "ספר הצמצום מתלמידי האר"י" ואינו אלא ספר הבריאה, ספרו הגדול של ר' נתן העזתי בבנין שיטתו בקבלה השבתאית.

ועוד טענה אחרונה, צדדית וכמעט מיואשת, בפי מר מרגליות: "ר' יונתן לא כתב "ספר" דרוש תנינים כי אם קרא בשם "דרוש תנינים" ואני הרשיתי לעצמי להוסיף מלה קטנטנה אחת. ואני, כמובן, לא הוספתי שום מלה קטנטנה בהעתקותי מהמקורות ולא הייתי צריך לזה כלל. גם בכל כתבי היד של הספר השבתאי של ר' נתן העזתי אינו נקרא "ספר דרוש התנינים" אלא סתם "דרוש התנינים", כמנהג כל אותם המחברים (בפרט בין גורי האר"י והשבתאים) המשתמשים במלת דרוש במקום המלה ספר. אבל מבחינה ספרותית הרי דרוש התנינים הוא ספר וזה מה שאמרתי במשפט "אין בכל ספרות הקבלה ספר בשם דרוש התנינים אלא ספרו של נתן העזתי". ויתר על כן: גם כאן לא טרח הסניגור הנכבד לפתוח את ס' לוחות עדות עצמו ולקרוא את הדפים ס"ג עד ע"א המכילים אותו הפרוש הקבלתי המופרך של ר' יונתן על הקמיע שלו. אילו עשה זאת היה מוצא שר' יונתן משמיט בעשרות מקרים את המלה "ספר" אפילו לפני שמות ספרים ששםם "הרשמי" הוא ספר... כגון "עין בעין חיים" ולא: בס' עץ חיים, "בנפתולי" ולא: בס' נפתולי אלהים וכו' וכו'. וחבל על סניגור שצריך להעלות "טענות" כאלה על הנייר.

ז.

נמצא איפוא שכל החידושים המבקשים למצוא את דרוש התנינים כספר ידוע, הן בזהר והן בין כתבי האר"י עלו בתוהו. הכל רק דברי חלום, אם לא פחות מזה. עיון שטחי בלי כל העמקה בדברים עצמם והרצון להכללה נחפזת הם שהולידו אותם. והאמת במקומה עומדת — איני רוצה לומר: האמת הפשוטה כי אמנם כן אין אמת זו פשוטה אלא מפתיעה ומסעירה ומרגיזה: כאן הכניס ר' יונתן רמז לס' שבתאי לתוך כתב ה"סניגוריה" שלו. לספר שעל אף כל הבלבולים והסילופים אין רע לשמו בין ספרי הקבלה ולשוא יחפשוהו ממטמונים. אין לי לשנות אף קוץ מן הדברים שכתבתי

בשני מחקרי הראשונים ולא זכיתי לבני פלוגתא שאפשר היה להציל וללמוד דבר אמת מפיהם.

ואם זאת היא האמת, נשארה הבעיה הפסיכולוגית של אישיותו של ר' יונתן, חידה האומרת דרשני. חידה יש כאן, בודאי, אבל היא מבוססת על עובדה ואסור לנו לטשטש זאת כדי שהחידה לא תסעיר את רוחנו.

אמרתי שבעצם הכנסת הרמז הזה לספר בדפס „יש מדתמה של הרפתקנות“ והארכתי בנקודה זאת לבאר את כוונתי. גם כאן יצא עלי הקצף. „לא רעדה ידו של הפרופסור לתאר את פאר הדורות כהרפתקן“. את האמת אני יודע: לא רעדה ידו. ואיני יודע בעצם על מה הרוגו הצדקני הזה. אולי מפני שגם כאן לא הבין הסניגור הנמהר את הכתובו לא כתבתי — מפני שאיני חושב כך — שר' יונתן היה לפי עיקר טבעו הרפתקן דהיינו אדם האהב את ההעזה והסכנה, ויהא אפילו בצורותיה הרוחניות אעפ"י שאני מודה שגם בעד פירוש מרחיק לכת כזה של אישיותו יש מה לומר! שמעתי הסברות של פלפולי ההלכה של ר' יונתן בכוון זה מפני גדולים ממני בתורה ובשנים, ועוד לא הסכמתי להם. אבל מדתמה של הרפתקנות יש במעשה שעליו המדובר כאן. ולא נגרע משום כך מכבוד תורתו המונח במקומו.

ר' יונתן אייבשיץ אינו איש פשוט ותמים, כמו הסניגורים שלו, אלא אדם שתהומות נבקעו בנפשו, אדם החי בסתירה פנימית עמוקה וזה מה שעושה אותו לחטיבה מיוחדת בעולמו. מי שחוקר את תולדות השבתאות, מוצא חיש מהר שהיו כמה גדולי תורה שחיו מתוך מתיחות וסתירה כזאת כגון ר' שמואל פרימו באדריאנו פול, ר' בנימין כהן ברג'יו וכיוצא בהם, ואין ר' יונתן אלא הגדול שבחבורה זו של גדולים שנסתבכו בהעפלה המשיחית הנסתרת. כתבתי את ספרי על ר' אברהם רויגו „חלומותי של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי תלמיד של ר' אברהם רויגו“ כדי לברר על יסוד תעודות אינטימיות ביותר את רחשי הנפש של „מאמינים“ כאלה שהיו שבתאים וצדיקים וחסידיים גם יחד. וקויתי שילמדו מזה גם מעט על שאלת ר' יונתן אייבשיץ. כל מי שקרא את הספר ההוא ואת מסתי הגדולה „מצוה הבאה בעברה“ יודע ועד שאם אני אומר על חכמים נכבדים בישראל שהיו שבתאים, איני „מקטרג“ עליהם בזה ואיני בא „לבזות“ אותם. (ונתעיתי להאמין שאיש לא יכתוב היום על שאלות אלה מבלי לקרוא אותם המחקרים). כל הדיבורים האלה על „הקטיגוריה שנתחדשה“ אין להם שחר. אני בודאי לא „קטרג“ מתכוון בחקירותי, אלא להבנת האמת ולציון העובדות שיש להן חשיבות גדולה להבנת דרך הרוח בעמנו, שאינה תמיד ה„רוח המסורתית“. על עניינים שבהערכה אפשר לחלוק, ואני מרשה לעצמי להטיף להערכה אחרת של התנועה השבתאית מאלה הצועקים על „קטרוג“ ועל ה„כת הארורה“. ובהערכה כזאת עתידה להתבהר ולהופיע באור חדש, בלי קטרוג ובלי סניגוריה, גם דמותו החידתית של גאון הפלפול בישראל, ר' יונתן אייבשיץ.

